

ODNOS IMPLICITNE I EKSPLICITNE PROZODIJSKE NORME U HRVATSKOME JEZIKU

Doc. dr. Bernardina Petrović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

✉ HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

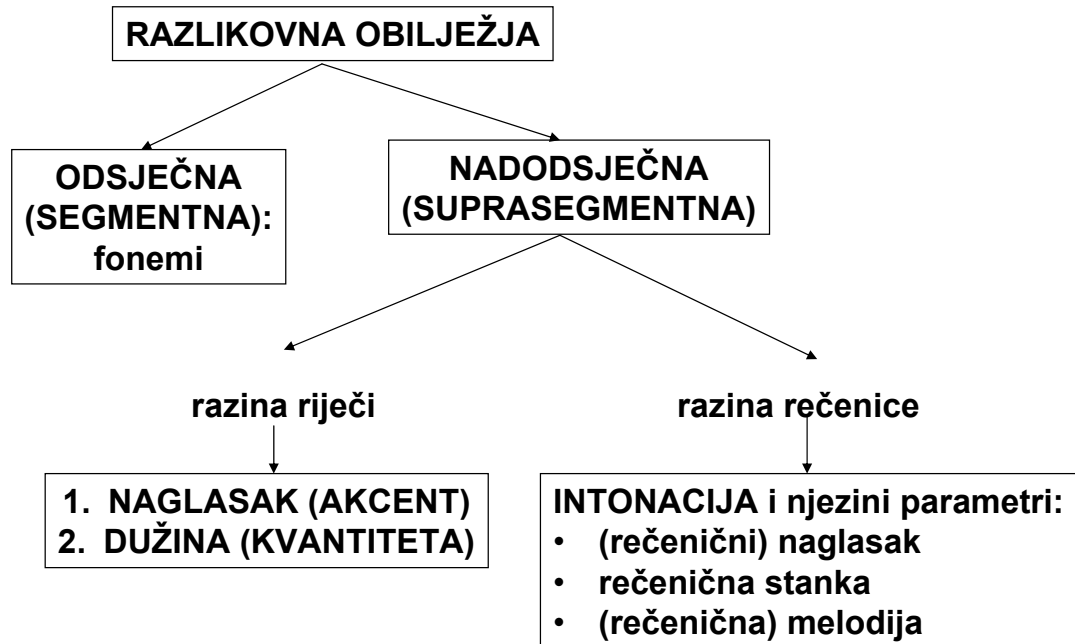
☎ +38516120070 📠 +38516120252

bernardina.petrovic@ffzg.hr

Sadržaj predavanja

1. Obilježja hrvatskoga prozodijskoga sustava
2. Hrvatska standardološka prozodijska norma
3. Otkloni od standardološke norme hrvatskoga jezika

Pristupi naglašavanju: LINGVISTIČKI PRISTUP

3

Pristupi naglašavanju: LINGVISTIČKI PRISTUP

RIJEČI (prema naglasku):

1. **NAGLASNICE** (naglašene ili samostalne riječi)
2. **NENAGLASNICE** (nenaglašene ili nesamostalne riječi - klitike)

↓
u govoru: vežu se uz naglasnicu i s njom čine izgovornu cjelinu.

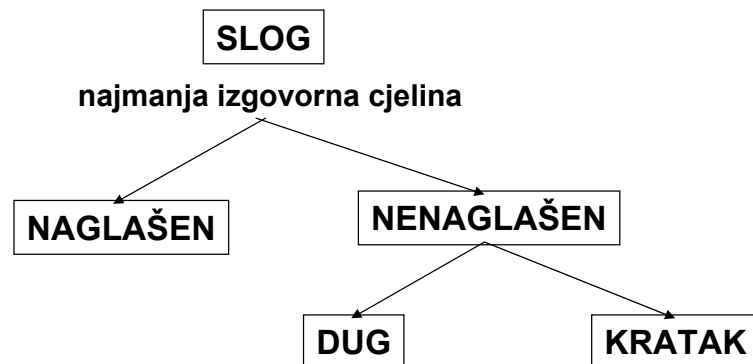
↓
IZGOVORNA CJELINA:

1. naglasnica + nenaglasnica
2. nenaglasnica + naglasnica

- ↙
1. **JEDNORJEČNA** (voda, kuća, sresti)
 2. **VIŠERJEČNA** (u vodi, pred kuću, sreo sam ga)

4

Pristupi naglašavanju: LINGVISTIČKI PRISTUP

5

Pristupi naglašavanju: LINGVISTIČKI PRISTUP

NAGLASAK + NENAGLAŠENA DUŽINA = PROZODEM

PROZODEM ILI PROZODIJSKA (NAGLASNA) JEDINICA

PROZODIJSKA OBILJEŽJA

utemeljena na dvojčanim (binarnim) oprekama

OBILJEŽJA	OPREKE
SILINA	naglašenost ~nenaglašenost
TON	uzlaznost ~ silaznost
TRAJANJE	dužina ~ kračina

6

Prozodija riječi

Naglasak se riječi ostvaruje:

- 1) trajanjem,
- 2) jakošću,
- 3) tonom i
- 4) izgovornom točnošću.

Područje ostvarivanja naglasaka jest slog ili mōra.

Uloge naglasaka riječi:

- a) isticanje
- b) razgraničenje
- c) razlikovanje:

- 1) po mjestu naglasaka:

pòkapati (< *kap*) i *pokápati* (< *pokopati*)

- 2) po vrsti naglasaka (unutarnja tonska visina):

dúga (imenica) i *dùga* (pridj. ž. r.)

- 3) po dužini:

žèna (N jd e-sklonidba) i *žénā* (G mn e-sklonidba) 7

Prozodija riječi

Podjela jezika prema stalnosti mjesta naglasaka (Garde, 1993)

- 1) jezici sa stalnim mjestom naglasaka (*vezanim naglaskom*) tj. kada je naglasak u uvijek na istom slogu (brojeći od početka ili od kraja riječi) u češkom, francuskom, poljskom, makedonskom, latinskom
- 2) jezici s pokretnim (*pomičnim, slobodnim*) mjestom naglasaka tj. gdje ne postoji pravilo koje predviđa uvijek isto mjesto naglasaka.

Podjela jezika prema prozodijskom sustavu (Clark i Yallop, 1995) :

1. tonski jezici (tone languages) npr. mandarinski kineski, tajski...
mnogi azijski, afrički, meksički jezici
2. ograničeni tonski jezici, tonsko-dinamički jezici, jezici s visinskim naglaskom (pitch-accent languages) npr. hrvatski, slovenski, litavski, švedski...
3. dinamički jezici, udarni jezici (stress-accent languages) npr. engleski, njemački, ruski, češki...

PRISTUPI NAGLAŠAVANJU

1. lingvistički (fonološki, funkcionalni)

- tipologija naglasnih sustava (Garde 1993; Jelaska 2004)
- jezične uloge naglašavanja (Garde 1993; Jelaska 2004)
- odnosi naglasnog sustava s drugim jezičnim sustavima, primjerice s vokalskim (Kovačec 1989; Moguš 1971)
- odnosi različitih naglasnih slojeva (Garde 1993; Kravar 1963)
- fonološki opisi naglasaka: generativni, metrički, autosegmentalni, višeglasni... (Jelaska 2004)
- rekonstrukcija evolucije naglasnih sustava (Ivšić 1970; Moguš 1971)

2. fonetski

- opisi pojavne (materijalne - fiziološke, akustičke) strane naglasaka (Škarić 1991)
- istraživanje percepcije naglasnih obilježja (Mildner 1994)
- istraživanje proizvodnje naglasnih obilježja

3. standardološki

- načelni: načela standardnosti i standardizacije (Brozović 1958; 1963; Škarić 2001; Škarić et al.)
- preskriptivni
- deskriptivni (Ivšić 1911, 1914, 1970; Vukušić 1984)
- sociolingvistički i sociofonetski (Vukušić 1984; Škarić 1999, 2002, Škarić i Lazić 2002; Škarić et al, Varošaneć-Škarić 2001)

9

HRVATSKI NAGLASCI

- postanak današnjeg novoštokavskog naglasnog sustava: metataksa, metatonija (14/15. stoljeće)
- Šime Starčević, 1812. "*Nova ričoslovica ilirička*" – prva hrvatska gramatika koja opisuje četiri novoštokavska naglasaka
- mjesto je naglasaka slobodno, ali se najčešće ostvaruje :
 - a) na prvom slogu (oko 66% riječi)
 - b) zatim na drugom (oko 25%)
 - c) na trećem (7%), na četvrtom (2%).najpotpunije se ostvaruju u silaznoj jezgri
- Opis hrvatskih novoštokavskih naglasaka notnim zapisom (Florschütz, 1896)

Prozodijske značajke hrvatskih naglasaka (Škarić, 1991)

a) silazni naglasci su istaknuti visoki slogovi V V N N

b) uzlazni naglasci su istaknuti niski slogovi V N V N

Naglasci u tri hrvatska idioma (Škarić)

□ repertoar

u klasičnom (4 naglasaka: ks, ku, ds, du; zan. duljine)

u prihvatljivom (4 naglasaka, malo reducirane duljine)

u prihvaćenom tipu (3 naglasaka: kratki, ds, du; bez zan. dužina)

□ distribucija

u klasičnom silazni mogu biti samo na početnom slogu

u prihvaćenom silazni mogu biti na bilo kojem slogu

10

HRVATSKI NAGLASCI

Bilježenje naglasaka
IPA (hrvatski standardni)

TONES & WORD ACCENTS			
LEVEL		CONTOUR	
ě or ǃ	Extra high	ě or ǃ	Rising
é	High	ê	Falling
ē	Mid	ě	High rising
è	Low	ě	Low rising
ě	Extra low	ě	Rising-falling etc.
↓	Downstep	↗	Global rise
↑	Upstep	↘	Global fall

Naglasak	Dužina / Kračina	Hrvatski	IPA
SILAZNI	dugosilazni	zlâto	zlâ: to
	kratkosilazni	kuća	kûća
UZLAZNI	dugouzlazni	rúka	rǔ: ka
	kratkouzlazni	žèna	žěna

11

HRVATSKI NAGLASCI: Povijesni pregled

(Moguš 1971)

Praslavenski: troakcenatski sustav: cirkumfleks (dugi silazni), akut (dugi uzlazni) i kratki (silazni). Svi slogovi riječi mogu biti naglašeni, srednji samo uzlaznim.

Starohrvatski: izgubljena je opreka po tonskom obliku: dvoakcenatski sustav – silazni dugi i kratki; kratki silazni koji je nastao od akuta je „sekundarni silazni“, a trag podrijetla čuva u raspoređenosti: samo se iskonski kratki silazni prenosi na prefiks i proklitiku, i to neoslabljeno. Svi slogovi mogu biti naglašeni, srednji samo sekundarnim kratkim silaznim.

Povratak akuta: kao posljedica regresivne metatakse, prelaženje naglasaka sa zadnjeg sloga s centralnim vokalom (koji se zatim i gubi iz jezika) na slog ispred. Također posljedica sažimanja dvaju slogova u jedan dugi (nehoćeš > nećeš).

Gubljenje akuta: akut prelazi u dugi silazni, koji svoje drugačije podrijetlo pokazuje drugačijom raspoređenošću.

Novoštokavski: povratak uzlaznosti. Naglašen slog (vokal) teži na svom početku biti visok. Kad je silazni bio u sredini ili na kraju riječi, slog prije njega (naročito ako je bio dug) počeo je služiti kao zalet za postizanje visine naglašenog sloga (noga > noga; ruka > ruka).

12

NAGLASNE RAZLIKE IZMEĐU ZAPADNE I ISTOČNE ŠTOKAVŠTINE

- Razlike u inventaru naglasnih oblika:

- zapadna štokavština neutralizira razliku između katkouzlaznog i kratkosilaznog u korist kratkosilaznog;
- istočna štokavština neutralizira tu razliku u korist katkouzlaznog.

- Razlike u raspoređivanju naglasaka:

čitati – čitāmo / čitāmo

pòmoći / pomòći

dôći / dóći

râd – r`a`dovi / rádovi

u vrtiću / u vrtíću

- Različit odnos prema stranim imenima:

- u zapadnoj štokavštini djelomična prilagodba: glasovi se prevode u najsličnije domaće, a prozodijski oblik čuva izvorno mjesto naglasaka, dužinu sloga i tonski oblik (*Šopên*)
- u istočnoj je prilagodba potpuna (*Šòpën*).

13

HRVATSKI NAGLASCI

RASPORED NAGLASAKA (Garde: „sasvim neobična raspoređenost“)

1. Početni slog može imati bilo koji od naglasaka.
2. Početni-i-završni slog (jednoslog) može biti naglašen samo silazno.
3. Unutarnji slogovi mogu biti naglašeni samo uzlazno.
4. Posljednji slog ne može biti naglašen.
5. Dugi a nenaglašeni slogovi mogu biti samo iza naglašenoga sloga.

14

HRVATSKA STANDARDOLOŠKA PROZODIJSKA NORMA

Opći standardizacijski problemi

Problem: strukovnjaci se ne slažu u tome što jest hrvatski naglasni standard, pa nema ni općeprihvaćenih mjerila za procjenu govora kao ispravnog ili pogrešnog.

a) Neslaganja standardologa o načelima standardnosti standardiziranja:

- jedni traže opravdanja za održanje postojeće norme i propisuju oblike kakve nitko ne govori;
- drugi tvrde da odlučivanje o tome što će biti propisano ne treba zasnivati na „kabinetskoj dedukciji“, nego na sociolingvističkim / sociofonetskim istraživanjima stanja, preferencija i tendencija (Škarić i suradnici).

b) Neizbježan raskorak između triju razina (Silić 1997):

1. apstrakcije sustava (samo funkcionalno pertinentni elementi);
2. norme (kolektivna realizacija sustava) i
3. govorenja (individualne realizacije norme).

15

HRVATSKA STANDARDOLOŠKA PROZODIJSKA NORMA

Raslojenost norme:

**propisana (kodificirana) i uporabna (Vukušić);
klasični idiom, prihvatljivi idiom i prihvaćeni idiom
(Škarić);
funkcionalno-stilske razlike.**

- Budući da su sustav i norma povijesne pojave (procesi), postavljena načela standardnosti ne mogu se u potpunosti ostvarivati u procesu standardizacije.
- Standardizacija je dio jezične politike, a jezična politika je dio politike uopće; jezik-cilj uvijek je ideološki i politički projekt, određen identifikacijskom funkcijom jezika. To se odražava na lingvističkom nazivlju i u vrijednosnim sudovima o jeziku; *(ne)prirodan, (ne)lijep, (ne)funkcionalan, (ne)prihvatljiv, (ne)poželjan.*

16

HRVATSKA STANDARDLOŠKA PROZODIJSKA NORMA

Jak utjecaj povijesnog naslijeđa:

- **Novoštokavski jezik je osnova petorim standardnim jezicima – bošnjačko-muslimanskom, crnogorskom, srpskom i hrvatskom.**
- **Hrvati su govorili, i još govore, trima jezicima – čakavskim, kajkavskim i zapadnim štokavskim.**
- **Za povijest hrvatskog jezika izrazito je karakteristično osciliranje između konvergencijskih i divergencijskih težnji u odnosu prema jezicima susjednih štokavskih zajednica.**

17

HRVATSKA STANDARDLOŠKA PROZODIJSKA NORMA

- **Radi uključivanja u širu, južnoslavensku zajednicu, hrvatski standard zasnovan je na ijekavskom istočnom novoštokavskom narječju, iako su Hrvati dotada već imali izgrađen standard na osnovi ikavskog zapadnog novoštokavskog narječja.**
- **U govoru Hrvata interferira čak pet naglasnih sustava – od jednonaglasnog do petonaglasnog.**
- **Nizak stupanj govorne kulture: zanemarivanje ortoepije zbog poistovjećivanja jezične kulture s pismenošću.**
I stručnjake i nestručnjake najviše brine pravopis.

18

HRVATSKA STANDARDOLOŠKA PROZODIJSKA NORMA

KOJEM RJEČNIKU VJEROVATI? I KOME JE UOPĆE VAŽNA NAGLASNA NORMA?

književnost

depozit

prošlotjedni

Kanada

Čile

19

NAJČEŠĆI OTKLONI OD NAGLASNE NORME

1. prepoznatljiva lokalna obilježja u naglašavanju;
2. izostanak zanaglasnih dužina (G jd e-sklonidbe: *ženē* > *žene*);
3. silazno naglašavanje nepočetnih slogova riječi:
 - u G.mn. nekih imenica (*iskústvo* – *iskústāvā* > *iskústāvā*)
 - u složenicama (*poljoprivreda* > *poljopr`i`vreda*)
 - u posuđenicama (*rokokô*; *asistent* > *asist`e`nt*; *tiramisû*)
 - u imenima (*Aùstrālija* > *Austrālija*)
4. neprenošenje naglasaka na prednaglasnicu (proklitiku):
pr`e`d kućôm > *pred k`u`ćôm*; *`u` grād* > *u grād*
4. zamjena uzlaznih naglasaka – kratkouzlaznog dugouzlaznim
(*pròrok* > *prórok*);
5. neutralizacija razlike između kratkouzlaznog i kratkosilaznog u korist kratkosilaznog (*ispit* > *`i`spit*);
6. naglasna hiperkorektnost: pogreške napravljene u namjeri da se naglašava u skladu s hrvatskom standardnojezičnom prozodijskom normom (*progòniti* > *prògoniti*).

NAJČEŠĆI OTKLONI OD NAGLASNE NORME

SILAZNI NAGLASCI U NEPOČETNOM SLOGU:

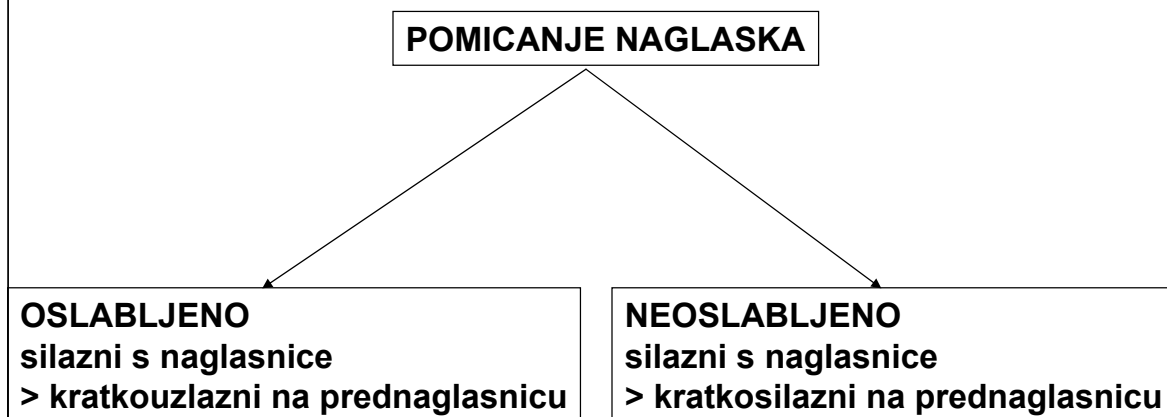
javljaju se samo u nekim kategorijama riječi uz naglasna svojstva prema sustavnog prozodijskoj normi hrvatskoga standardnog jezika koja se donose na prvom mjestu:

1.	SLOŽENICE	brodòvlāsnīk – brodovlāsnik
2.	POSUĐENICE	dirīgēnt – dirigēnt infòmātor – informātor rezīmē – rezimē tiramisû, rokokô
3.	STRANA VLASTITA IMENA	Renê
4.	Gmn u riječi s nepostojanim a i s uzlaznim naglascima u ostalim padežima	mùškārācā – muškārācā iskūstāvā – iskûstāvā udôvācā – udôvācā
5.	KRATICE koje se izgovaraju nazivima početnih slova	(SAD) esàdē, ali gotovo uvijek esadê (HDZ) hadèzē, ali gotovo uvijek hadezê (SDP) esèpē, ali gotovo uvijek esdepê

NAJČEŠĆI OTKLONI OD NAGLASNE NORME

Pomicanje naglasaka na proklitiku

Obuhvaćanje prednaglasnice naglaskom zove se pomicanje naglasaka

NAJČEŠĆI OTKLONI OD NAGLASNE NORME

Pomicanje naglasaka na proklitiku

OSLABLJENO POMICANJE NAGLASKA

Prednaglasnica ima kratkouzlazni naglasak umjesto silaznih naglasaka (kratkog i dugog) naglasnice.

Naglasak: silazni (kratki i dugi) pomiče se s:	Pomiče se na:	
imenskih riječi: 1. imenica 2. zamjenica 3. pridjeva 4. rednih brojeva	PRIJEDLOGE VEZNIKE (i, ni) (kratkouzlazni)	od kuće, od majke, iz svoga stana, na prvom katu ni ja, ni ti
glagola	negaciju NE (kratkouzlazni)	ne znam, ne čujem, ne plešem.

23

NAJČEŠĆI OTKLONI OD NAGLASNE NORME

Pomicanje naglasaka na proklitiku

NEOSLABLJENO POMICANJE NAGLASKA

Prednaglasnica ima kratkosilazni naglasak umjesto silaznog naglasaka (kratkog i dugog) naglasnice i rjeđe uzlaznog.

Naglasak: silazni (kratki i dugi) pomiče se s:	Pomiče se na:	
nekih imenskih riječi: 1. imenica 2. zamjenica 3. brojeva	PRIJEDLOGE VEZNIKE (i, ni) (kratkosilazni)	<u>o</u> d žalosti na <u>a</u> pamēti <u>u</u> dvoje
glagola	2. i 3. l. aorista na negaciju tvorba riječi (kratkosilazni)	

24

1. nestajanje zanaglasnih dužina;
2. sve veća tolerancija prema silaznim naglascima na nepočetnim slogovima (osobito u sredini riječi);
3. sve rjeđe naglašavanje kratkouzlaznim naglaskom i gubitak naglasne kombinacije:
kratkouzlazni naglasak + zanaglasna dužina
zòvēm > zòvem; jorgòvan > j`o`rgovān;
4. promjene naglasnih uzoraka u smjeru ujednačavanja
č`e`šalj – G.jed. čèšlja > č`e`šlja;
5. sve rjeđa upotreba naglasaka u razlikovnoj funkciji, primjerice, nerazlikovanje dativa i lokativa u nekih imenica muškoga roda a-sklonidbe:
D *grâdu* L *grádu*
D *zídu* L *zídu*

1. težnja pojednostavljenju (rasterećenju) naglasnog sustava;
2. složen i teško naučljiv naglasni sustav;
3. neusustavljena norma (različito naglašavanje u jezičnim priručnicima);
4. mala funkcionalna razlikovnost naglasaka;
5. slaba zamjetljivost razlike između dvaju uzlaznih te između kratkouzlaznog i kratkosilaznog;
6. težnja ustanovljavanju hrvatskog jezika kao prepoznatljivo posebnog; težnja razlikovanju od srpskog i bošnjačkog jezika;
7. paradoksalno obilježje visokog naglasnog stila (klasičnog/strogog standarda) da je sličniji niskim (“provincijalnim”, “ruralnim”) naglasnim stilovima štokavskih lokalnih (hrvatskih i izvanhrvatskih) govora nego naglašavanju u drugim funkcionalnim stilovima hrvatskog jezika.

KRATKOUZLAZNI NAGLASAK

naglasno sredstvo s tendencijom nestajanja (u razgovornom stilu) i širenja (kod profesionalnih govornika masovnih medija).

Uzlazni se naglasci u štokavskom sustavu periodično javljaju nestaju.

Mogući su uzroci pojavljivanja uzlaznosti:

1. utjecaj drugih jezika, primjerice turskog jezika u razdoblju formiranja novoštokavskog? (Nikolaeva 2003);
2. potreba za pojačanim isticanjem da bi se obilježila povećana obavijest;
3. utjecaj tonskog oblika intonacijske jezgre.

27

Stanje

- Istraživači naglasnog sustava primjećuju gubljene kratkouzlaznog, a neki predviđaju promjenu sustava u tronaglasni.
- Istovremeno, preko najutjecajnih elektroničkih masovnih medija učestao je kratkouzlazni naglasak (ili njemu sličan oblik), ali ortoepski nemotivirano: na mjestima gdje u štokavskom nije bio nikad.

Mogući uzroci (Ivas 2004):

1. **Hiperkorektnost?**
2. **Potreba za pojačanjem izraza?**
3. **Žargonsko prozodijsko obilježje?**
4. **Uvoz uzlazno-silazne intonacijske jezgre iz engleskog jezika?**

28

Koja će standardološka ideologija prevladati?

Samardžija (1999: 333) navodi da se «jasno ocrtavaju tri koncepcije prozodijske norme»:

1. tradicionalna koncepcija koja teži što je moguće manjim promjenama «'klasične' novoštokavske norme»;
2. koncepcija koja zagovara preobrazbu prozodijske norme prema stanju u zapadnim novoštokavskim idiomima;
3. koncepcija koja nastoji afirmirati značajke urbanih idioma, «prije svega zagrebačkoga».

29

Koja će standardološka ideologija prevladati? (Ivas 2004)

- **konzervativci** – tradicionalisti, preskriptivisti (“kabinetski naredbodavci”): brinu za red u sustavu; priopćajnu jezičnu funkciju smatraju najvažnijom; nostalgija za rijetkim i lijepim jezičnim sredstvima;
- **postepenci** – evolucionisti, deterministi s dozom aktivizma;
- **eksplozivci** – revolucionari, vjeruju u načelo kaosa: da iz pojačanog nereda može nastati prihvatljiviji sustav; deskriptivisti sociolingvističkog usmjerenja; identifikacijsku funkciju jezika smatraju najvažnijom.
- JEZIČNA RASLOJENOST – prilika za razlikovanje govornika po stupnju govorne i jezične kulture i prilika za učitelje govora.

30